

LIETUVĄ VERŽIASI TRIPSAI

PLINTANTYS IŠ VAKARŲ, ŽALOJANTYS KULTŪRINIUS AUGALUS IR PLATINANTYS VIRUSUS, MOKANTYS PASISLĖPTI, GREITAI PRISITAİKANTYS PRIE CHEMINIŲ PREPARATŲ, ĮTRAUKTI Į RUSIJOS KARANTININIŲ ORGANIZMŲ SĄRAŠUS VAKARINIAI TRIPSAI (*FRANKLINIELLA OCCIDENTALIS (PERGANDE)*) - PAVOJINGI KENKĖJAI. KAS JIE TOKIE IR KAIP NUO JŲ APSAUGOTI MŪSŲ ŠILTNAMIŲ AUGALUS?

NEPAGEIDAUTINI SVEČIAI ATKLYDO IŠ ŠIAURĖS AMERIKOS

Vakarinis tripsas kilęs iš Šiaurės Amerikos vakarinės dalies ir buvo natūraliai paplitęs JAV Kanadoje, Meksikoje. Šiose šalyse praėjusio amžiaus septintajame dešimtmetyje jis pradėjo smarkiai kenkti vaismedžiams (abrikosams, persikams, slyvoms, nektarinams), dekoratyviniams augalams (rožėms, gvazdikams, kardeliams, kvapiasiems pelėžirniams), daržovėms (moliūginėms, paprikoms, pomidorams, pupelėms) ir braškėms. Štai Britų Kolumbijos (Kanada) šiltnamiuose 1985 metais dėl vakarinių tripsų veiklos prarasta 20% agurkų derliaus. Be to, paaiškėjo, kad šie vabzdžiai platina pomidorų dėmėtojo vytulio (TSWW), sprigių nekrotinės dėmėtligės (INSV) ir tabako dryžligės (TSV) virusus. Havajuose (JAV) dėl TSWW netekta 50-90% salotų derliaus. Luizianos valstijoje (JAV) ši infekcija 1978 metais apėmė 60% industrinių laukų ir 100% sodų. Virusuoti augalai dažniausiai yra neišgydomi, žūva.

Vakariniai tripsai iš Amerikos žemyno į Europą pateko XX amžiaus aštuntajame dešimtmetyje. Pirmiausia jie pastebėti Vokietijoje, 1983 metais - Olandijoje. Europos šiaurinėse šalyse šių kenkėjų žala nustatyta tik šiltnamiuose (ypač chrizantemoms, gerberoms, rožėms ir sanpaulijoms), Pietiniuose regionuose jie yra atvirų cenozių - sodų gyventojai.

LIETUVĄ PASIEKĖ PRIEŠ DEŠIMTMEČI

Į Lietuvą vakariniai tripsai galėjo būti įvežti apie 1994-uosius ar šiek tiek anksčiau, nes minėtų metų rudenį pirmą kartą aptikti Vilniaus šiltnamiuose. Šis židinytis didelėmis pastangomis buvo likviduotas. Per

Nuo 2004 metų sausio 1 dienos, įsigaliojus naujiems karantininių organizmų sąrašams Lietuvoje, kenkėjai oficialiai nekontroliuojami, jeigu augalai įvežami ar jais prekiaujama Europos Sąjungoje. Be to, patys augintojai per menkai rūpinasi apsauga. O vertėtų labiau pasisaugoti, mat šie vabzdžiai padaro didelių nuostolių.

penkerius metus nuo jo išaiškinimo vakariniai tripsai vis dėlto pateko į keturių augintojų šiltnamius Vilniaus ir Kauno regionuose. Jų pastebėta ir Panevėžio regione 2001 metais, tačiau vėliau neaptikta.

Utenos ir Telšių regionuose po vieną augintoją, kurio šiltnamiuose rasta vakarinių tripsų, išaiškinta 2003 metais. Alytaus regione vienas židinytis nustatytas 2004 metais. Turimais duomenimis, iš 10 Lietuvos regionų keturiuose augalai apipulti vakarinių tripsų.

Ateityje šios rūšies tripsai tikriausiai paplės visuose mūsų šalies regionuose, nes Valstybinė augalų apsaugos tarnyba (VAAT) nekontroliuos jų židinių. Nuo 2004 metų sausio 1 dienos, įsigaliojus naujiems karantininių organizmų sąrašams Lietuvoje, kenkėjai oficialiai nekontroliuojami, jeigu augalai įvežami ar jais prekiaujama Europos Sąjungoje. Be to, patys augintojai per menkai rūpinasi apsauga. O vertėtų labiau pasisaugoti, mat šie vabzdžiai padaro didelių nuostolių.

PĖDSAKAI, KURIUOS PALIEKA TRIPSAI

Jeigu augalus pateikiame į parodas ar prekybos vietas, niekada nesame tikri, kad tripsai jų neužpuls. Mat tokie kitur pabuvojusieji neatskiriami nuo auginamųjų gamybos plotuose, t. y. nekarantinuojami. Dažnai net nepastebimi aki-vaizdūs pažeidimai, galvojama, kad augalai suvargę transportuojant, nelaistant ar nemaitinant. Štai sanpaulijos tiesiog vysta, nes vakariniai tripsai minta žiedadulkėmis.

Išoriniai pažeidimai gali būti įvairūs, atsižvelgiant į augalų rūšį: sidabriškas lapų blizgesys, jų deformacija ir rudos dėmės, blyški apatinė pusė, tamsūs randai su pašviesėjusio audinio aureolėmis, išblukusi išsiskleidusių žiedų spalva, rauduoti vainiklapiai ar vaisiai, pakitusi vaisių (paprikų, pomidorų) spalva, netolygiai išsivystę žiedlapiai ir vainiklapiai (gerberų ar chrizantemų), išsiklaipę viršūniniai pumpurai (vaismedžių, rožių), pašiurpę (žąsies odos efektas) žiedlapiai

Vakarinis tripsas

(orchidėjų). Akylesni gali pastebėti ir kitokių vakarinių tripsų veiklos pėdsakų - skystų tamsių žalių išmatų šlakelių, kuriuose netrunka įsiveisti suodžiagybiai.

Nematant pažeidimų ar tripsų veiklos pėdsakų, augalus galima patikrinti patiemis. Jei jie buvo šaltoje aplinkoje, tripsai nejudės ir jų galime nerasti. Reikėtų augalus palaikyti šilumoje (ne žemesnėje kaip 15° C temperatūroje) ir tik tada tikrinti. Uždengę žemę ar substratą vazone, augalą pakreipiame lygiagrečiai stalui ir lengvai ranka papurtome žiedus ar lapus. Ant patiesto balto popieriaus lapo turi kristi žiedadulkės, šapeliai. Jei yra tripsų, jie taip pat iškrenta. Tai maži, pailgi, greitai bėginėjantys vabzdžiai. Palietus adatėle, jie trumpam pakyla nuo popieriaus paviršiaus, nors atrodo, kad šokinėja.

KAIP ŠIUOS KENKĖJUS ATPAŽINTI?

Suaugę vakariniai tripsai nesiekia 2 mm, pailgi. Plika akimi žiūrint - šapelio formos vabzdžiai, kai ramybės būsenoje abi poros sparnų laiko suglaudę išilgai ant nugarinės kūno pusės. Sparnų paviršių didina švelnūs plaukeliai, juosiantys pakraščius. Ypač ilgi plaukeliai išaugę priekinių sparnų apatiniuose kraštuose. Dėl šios ypatybės tripsų būrys rusų kalba taikliai pavadintas aksomplaukiais. Kojų - tris poros, bėgiojamosios. Letenėlės - su pūslėlėmis, kurios padeda judėti bet kokių paviršiumi, net vertikaliai, todėl šie kenkėjai dar vadinami pūslako-

jais. Galvoje - trys poros paprastųjų ir viena pora sudėtinių akių. Kūno spalva įvairuoja nuo šviesios iki tamsios, atsižvelgiant į drėgmę, temperatūrą vystymosi laikotarpiu ir lytį. Suaugėlių galva ir krūtinėlė dažniausiai būna gelsva ar oranžinė, o pilvelis - pilkšvas, su rudomis dėmėmis nugaros pusėje. Jei drėgna ir vėsu, išsivystę vakariniai tripsai būna tamsesni.

Patinai visada yra šviesesni negu patelės. Šios pilvelių galuose turi kiaušdėčius, kuriais praduria augalų lapų, žiedlapių audinius ir ten paslepia kiaušinius. Viena patelė jų padeda nuo 20 iki 40.

Iš kiaušinių išsiritą lervos, kurios išropoja ant augalų paviršiaus. Dviejų pirmųjų stadijų lervos yra aktyvios, maitinasi. Kitos dvi - prolėliukės ir lėliukės - menkai judrios, nesimaitina, neretai palieka augalus ir vystosi dirvoje. Jos nuo pirmųjų dviejų stadijų lervų skiriasi sparnų užuomazgomis ir vadinamos nimfomis, nes panašios į suaugėlius. Iš vėlyvųjų nimfų išsiritą suaugėliai, kurie, jei vystosi dirvoje, vėl patenka ant augalų.

Vakariniai tripsai yra šilumamėgiai. Per metus išauga nuo kelių iki keliolikos generacijų. Vienos kartos vystymosi ciklo trukmė yra 15 parų, kai temperatūra - 30° C, ir 44 paros, kai temperatūra - 15° C.

Vakariniai tripsai - smulkūs vabzdžiai. Jie maitinasi labai įvairiais augalais, tad yra polifagai. Kenkėjai slepiasi žiedų ertmėse ir lapų pamatų plyšiuose. Ir lervų, ir suaugėlių burnos aparatai yra duriamieji-siurbiamieji. Šie vabzdžiai minta augalų sultimis, nektaru ir žiedadulkėmis. Dėl savo gyvybinės veiklos poreikių jie žaloja augalus, todėl šie nenormaliai vystosi, nuo dūrių susidaro randai.

APSAUGOS PRIEMONĖS

Tripsų rūšies plika akimi nustatyti beveik neįmanoma. Šiam tikslui ruošiami preparatai, kurie tiriami pro mikroskopą. Tačiau visada į pagalbą galima pasikviesti inspektorių iš artimiausio regioninio augalų apsaugos ir karantino punkto. Jo adresu ir telefonus rasime interneto svetainėje <http://www.vaat.lt> arba kontaktinius duomenis sužinosime, paskambinę į VAAT Augalų karantino skyrių telefonu (8 ~ 5) 275 43 53.

Jeigu vakarinių tripsų vis dėlto pateko į šiltnamius, verta imtis apsaugos priemonių, kurios padėtų šių nepageidaujamų vabzdžių atsikratyti. Jei nors vienas augalas yra virusuotas, jie gali greitai infekuoti kitus augalus.

Kai populiacija yra negausi, gali pagelbėti biologinės priemonės - plėšrios erkės *Amblyseius barkeri* arba *Neoseiulus cucumeris*. Kai ji yra gausi, tenka naudoti chemines priemones. Lietuvoje vienas augintojas sunaikino šių vabzdžių apniktus augalus, šiltnamiuose panaudojo sierą, karštus garus. Jam pavyko visiškai atsikratyti vakarinių tripsų. Kitam augintojui kenkėjus pavyko išnaikinti insekticidu aktaru. Anglijos mokslininkai nustatė, kad reikia beveik trijų mėnesių ir pastovios -10° C temperatūros, kad žūtų visi populiacijos individai.

Dėl tarptautinės prekybos, biologinių savybių, kultūrinių augalų plotų plėtros ir kitų palankių sąlygų vakariniai tripsai išplito po visus žemynus, tačiau kai kuriose šalyse dar yra oficialiai kontroliuojami. Nustatyta, kad, užkirtus kelią kenkėjų plitimui į šalį net vieneriems metams, pastebimas ženklus ekonominis efektas, mat reguliuojant rūšies gausumą žmogaus sukurtose sistemose didėja auginamos produkcijos kaštai.

Vakarinis tripsas vis dar įrašytas į kaimyninės Rusijos karantininių organizmų sąrašus. Tad augalai, kuriuose VAAT aptiks jį, iš Lietuvos nebus gabenami į šią šalį.

Henrikas OSTRAUSKAS

Vilnietė Ramunė Petkevičienė taip aprašo savo sode auginamą augalą: „Jis mėgsta saulėtą vietą. Kuo derlingesnė žemė, tuo didesnis (iki 180 cm). Augs ir smėlingoje žemėje, bet bus menkutis. Galima suformuoti ir gyvatvorę. Dauginamas sėklomis. Jos sėjamos gegužės pradžioje į vazonėlius ar birželio pradžioje tiesiai į dirvą. Labai jautrus šalnomis. Sodinukus sodinu į atvirą dirvą birželio mėnesį, kai praeina

šalnos. Galima pavieniui ar vienus šalia kitų, 20 cm atstumais. Žydi gražiais melsvais žiedais. Rudenį nužydėjusias šakas galima naudoti sausoms puokštėms”.

Šis dekoratyvinis augalas - dumplūninė nikandra (*Nicandra physalodes* (L.) Gaertn.). Kilusi iš Pietų Amerikos. Apie jos auginimą, atrodo, viską žinote.

Neseniai A. Kindurienė iš Viekšnių gimtadienio proga dovanų gavo 50 cm aukščio puskiparisį ir klausia, kaip jį auginti.

Puskiparisių yra įvairių rūšių ir veislių. Lietuvoje, lauke, gerai auga žirniavaisis puskiparisis ir jo dekoratyvinės formos, keletas Liausono puskiparisio formų. Kiti dažnai apšala.

Pirmiausia reikėtų žinoti, kokios rūšies ar veislės yra jūsų augintinis, o tada galima patarti, kaip jį auginti. Gėlių parduotuvėse parduodami augalai jautrūs šalčiui. Per žiemą juos reikia laikyti vėsiroje (apie 10° C) ir šviesioje patalpoje, vasarą - lauke.

Skaitytoja Ina jau kelerius metus auginą vieną kambarinį augalą, bet lig šiol nepavyko išsiaiškinti, kas jis toks. Be to, gan stipriai pradėjo mesti lapus, kai kurios šakelės džiūsta. Gelsti ėmė ir gražiai augęs ciklas.

Nuotraukoje matomas augalas - *Leea quineensis*, kuris lietuviško vardo kol kas neturi. Jis gerai auga visus metus šiltoje (vasarą ne vėsesnėje kaip 20° C, žiemą - 16° C), šviesioje, bet nesaulėtoje vietoje ir labai drėgname ore. Laistomas saikingai, bet perdžiovinus staiga ima kristi lapai. Ciklas galėjo pradėti gelsti užsikimšus drenažo skylutei ir susikauptus vandeniui vazone arba todėl, kad buvo trumpam patekęs į skersvėjų.

Tris klausimus atsiuntė Viasagino gyventojas Povilas Drobenka. Jis norėtų sužinoti, kodėl sukasta žemė per porą savaičių pažaliuoja (žydi). Praeitų metų obuolių ir kriaušių derlius suvyto, nors anksčiau išsilaikydavo iki sausio vidurio. Darže labai gausiai želia žolelės, liaudiškai vadinamos „myniok mane”. Kaip jas išnaikinti?

Drėgnose, blogai vėdinamose vietose žemė pažaliuoja nuo greitai besidauginančių žaliųjų dumblių. Jų šiek tiek išnyks, žemę perliejus verdančiu vandeniu. Tiesa, visų neišnaikinsite. Kiek galite, sumažinkite drėgmę.

Šią šiltą žiemą rūsiuose taip pat yra šilčiau nei ankstesniais metais, ventiliacijos angos dažniausiai dar atviros. Galbūt tai ir yra pagrindinė vaisių vytimo priežastis.

Liaudiški vardai dažniausiai būdingi tik tam tikram rajonui. Vienur žolynas gali būti vadinamas vienaip, o kitur - visai kitaip. Iš vieno sakinio sunku suprasti, kokios piktžolės išgalėjo jūsų darže. Visas jas išnaikinti padės gilus dirvos sukasimas, dažnas paviršiaus purenimas ir storokas mulčio sluoksnis. Būtinai piktžoles naikinkite aplink, kad jų sėklų nepatektų į sodą.